

Константин Мечев (София, България)

БЪЛГАРСКИ ДОВЪЗРОЖДЕНСКИ КУЛТУРНИ СРЕДИЩА

Георги Нешев. Български довъзрожденски културно-народностни средища. Издателство на БАН. С., 1977. 260 с.

Към здравите устои в историческото битие на всеки народ неизменно принадлежи представата за континуитета в неговото развитие като самостоятелна държавна, политическа, икономическа и културна общност. Благодарение на това самосъзнание въпреки близо петвековната османска власт над земята му българският народ е успял да се съхрани и да започне преди сто години новото си самостоятелно съществуване. Този факт е ярко свидетелство за здравината на онези социални и културни традиции, които са били създадени у нас от VII до XIV в. — в епохата на Първата и Втората българска държава. В противовес на преднамерените по същината си опити на османските завоеватели да унищожат българския народ физически (Христо Гандев. Българската народност през XV в. С., 1972) той издържа на този невероятен варварски натиск, за да се възвеме постепенно и през 1878 г. с помощта на руската армия да смене окончателно ярема на чуждото господство.

Важна опора в тази титаническа по съдържанието си борба са били българските манастири — истински културно-народностни средища в продължение на хилядолетие. На тази страна от нашата културна и социална история обърна напоследък внимание с монографията си „Български довъзрожденски културно-народностни средища“ Георги Нешев. Това беше належашо и навременно, тъй като в тази област на историческата наука липсваше обобщаващ труд, който да излага и тълкува фактите, явленията и процесите в тяхната цялост.

Основната си изследователска позиция авторът определя още в първите думи на предговора: „Изследователят на османското нашествие в българските земи разкрива въз основа на многоброен материал тъжната картина на разруха и запустение, настъпили в страната ни за цели десет-

тилетия. Особено печални са били резултатите от опустошението на културните огнища на Средновековна България. Ислямизаторският поход довел до унищожаване на много паметници, изградени в епохата на Втората българска държава, до замиране на религиозно-просветните средища — разрушителен процес, съзнателно прокарван от завоевателя в годините на установяването и укрепването на османската държавна власт“ (с. 5).

Но въпреки това потисканото българско население не скланя глава, а се ползува от всяка възможност за действена съпротива срещу унищожителния етнически поход на нашествениците, довел само за около сто години (1393—1491) до стопяването на 680 000 българи при обща численост на тогавашното българско население от около 890 000 души. Този поразяващ въображението факт също е установен от проф. Христо Гандев в упоменатата негова книга „Българската народност през XV в.“ — едно от най-оригиналните изследвания в съвременната българска историография, труд, който съчетава достойнствата на първостепенно научно изследване и на трагична национална епопея. Тази характеристика е основателна, защото, както изтъква Хр. Гандев, през XV в. българският народ преживява демографска катастрофа и принудително „биологично свиване на народността“ (с. 129—130).

Непосредствено след завоеванието естествено прибежище за българското народностно съзнание са атонските славянски православни манастири. На този въпрос е посветена втората глава от труда на Г. Нешев: „Българските исторически паметници на Атон и тяхната роля след завладяването на страната от османските турци“. Доколко за времето от XV до XVIII в. българите са били, така да се каже, „прави“ да насочат поглед към Атон,

показва всеизвестното явление, че в най-ново време там са открити останки и отломки от оригиналната българска средновековна правна и друга книжнина. От друга страна, пак там, в Хилендарския и Зографския манастир, са създадени „История славеноболгарская“ на Паисий и Зографската българска история. След завладяването на страната от османските турци манастирите са били за българите място за поклонение. Там, в една неограничавана във вътрешния си живот славянска и православна среда, българите от всички краища на поробеното отечество са се съприкосновявали със своето минало — а за времето и обстоятелствата на живота това е било много. Много, защото тук е бил опазен „веществен“ жив споменик за литературното дело на българските автори от най-старо време и особено от XIV в. — столетие, което е живеело в съзнанието на народа с мисълта за независимата българска държава с нейните самостоятелни държавни и културни институции.

Наред с атонските манастири подчертано съществена и въздействена е била в тази насока функцията на Рилския манастир, възстановен през 1469 г. от тримата братя Йоасаф, Давид и Теофан от кюстендилското село Граница. Като критично използва всичко, което у нас и в славистичната наука е постигнато в изучаване на рилските древности, Георги Нешев предлага строго научна оценка на Рилския манастир като културно-народностен център, спомогнал за запазване, укрепване и възход на българското народностно съзнание в целокупната българска етническа област и най-вече в югозападните краища.

Както се каза, основателно Г. Нешев вижда задачата на своя труд в систематика на събрания материал, в осмислянето на този материал чрез похватите на една съвременна научна методика. Но посетил много от изучаваните „обекти“ лично, той е свеж и оригинален, когато изказва мнение за ролята и значението на всеки един от манастирите из българските земи и особено на тях в околностите на София. За автора и най-малкият наглед детайл, и най-кратката приписка са драгоценно градиво за изводи. И иначе не може да бъде. Поради систематичното унищожаване от завоевателите на българската аристокрация, интелигенция и паметниците на културата (Хр. Гандев основателно нарича османците „примитивни завоеватели“) днес изследователят и принуден да възстановява миналото с ограничен брой от сведения и документални вест.

Като краен резултат постига се основната цел на автора — разбива се напълно митът за т. нар. „тъмни векове“ на робството, когато народът ни е бил едва ли не

в състояние на пълно вцепеняване. Без да се отрича присъствието на такива елементи в народния живот (преди всичко през XV в.), правомерни са изводите, че „неблагоприятните условия след падането на България под робство забавили развитието на средновековната култура. Претърснат бил нейният възходящ път на развитие, който неминуемо водел до раждането на качествено нова, изпълнена със светски елементи култура. Вековната традиция и вродената виталност у народа ни, упоритият му стремеж за превъзможване на тежките условия, създадени от завоевателя, и да оцелее като народ са били положителните фактори в мъчителния исторически процес през първото столетие на робството. В настъпилния по-късно съживителен етап по силата на редица исторически обстоятелства важна роля играли българските манастири. Запазени или възстановени в земите ни, някои от тях се превърнали в народностно просветно-книжовни средища, в школи за зографи и иконописци, на църковни архитекти и строители. Цялостната им дейност водела до поддържането и засилването на народностното съзнание у българина, възобстоявала за подготовката на епичната му борба през Възраждането за политическо и духовно освобождение“ (с. 246).

Вижда се, че трудът на Г. Нешев е едно истинско — и то пълноценно и необходимо — продължение и допълнение към бележитата монография на Христо Гандев за състоянието на българската народност през XV в. Но това наблюдение се отнася не само към съдържанието, а и към литературната форма на труда. И у Нешев начинът на езиков изказ е съчетание на историческа точност и емоционална наситеност, явление, не особено често срещано в историческата литература. В своя отзив за книгата на Гандев (Исторически треглед, 1973, кн. 3, с. 138—141 и специално с. 141) проф. Николай Генчев нарича автора „историк и писател“, преценка, валидна и за стила на Г. Нешев.

Появата на труда „Български до възрожденски културно-народностни средища“ следва да се оцени положително, защото той е едно вълнуващо свидетелство, как българският народ е успял да надмогне най-невероятното и жестоко потисничество в историята на Европа, да оцелее, да се въздигне и да възмъжее за нови исторически дела. И това той постига, като излъчва дейци и творци из собствената си, подлагана на толкова унижения и унищожения обикновена селска и градска среда. В този смисъл изследването на Г. Нешев се възприема като разгърнато предисловие към подвига на Паисий Хилендарски от 1762 г.